

Pamětní místa na komunismus v České republice

Dokumentace a interpretace

Oldřich Tůma

Projekt Topografie paměti

Projekt „Příběhy míst. Topografie paměti národa“, realizovaný v Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, se věnuje komemoraci událostí, aktérů, obětí dějin z let 1948 až 1989 na území dnešní České republiky. Ve svých počátcích byl inspirován rozsáhlým projektem „Vzpomínková místa na komunistické diktatury“ (*Erinnerungs-orte an die kommunistischen Diktaturen*), který zhruba před deseti lety zahájila nejvýznamnější německá instituce, jež různými způsoby podporuje a organizuje bádání o dějinách někdejší Německé demokratické republiky: Spolková nadace pro zpracování diktatury SED (*Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur*). Roli hrály především první svazky, jež byly v rámci německého projektu publikovány.¹ Spolková nadace se vzpomínkové kultuře na období komunistických režimů věnuje

1 KAMINSKY, Anne – GLEINIG, Ruth – HEIDENREICH, Ronny (ed.): *Gedenkort zur Erinnerung an die ungarische Revolution 1956 in Budapest*. Berlin, Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2006; KAMINSKY, Anne – GLEINIG, Ruth – IGEL, Oliver (ed.): *Orte des Erinnerns: Gedenkzeichen, Gedenkstätten und Museen zur Diktatur in SBZ und DDR*. Berlin, Ch. Links 2007; KAMINSKY, Anne (ed.): *Erinnerungsorte an den Massenterror 1937/38, Russische Föderation*. Berlin, Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2007; KAMINSKY, Anna – GLEINIG, Ruth – HEIDENREICH, Ronny (ed.): *Erinnerungsorte an den Holodomor 1932/33 in der Ukraine*. Berlin, Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2008.

dlouhodobě, k dnešnímu datu je k dispozici více než deset (tištěných či elektronických) publikací z její produkce.² Podobně jako publikace vzniklé péčí této nadace byl i český projekt nejprve zaměřen především na prostou dokumentaci (fotografie, přepisy nápisů, lokalizace) jednotlivých pamětních míst. Postupně, především poté co byl od roku 2011 podpořen Programem aplikovaného výzkumu a vývoje národní a kulturní identity Ministerstva kultury ČR,³ se jeho záběr prohloubil a rozšířil.

Nejenže se ukázalo nezbytným pokusit se dohledat a identifikovat jednotlivá pamětní místa mnohem systematictějšíм způsobem (i tak jejich soupis nejspíš není úplný, stále se objevují nová místa), ale bylo třeba pořídit znovu a profesionálněji obrazovou dokumentaci jednotlivých pamětních míst a jejich geografickou lokalizaci, a především vyjasnit a zdokumentovat, často za pomoci orální historie, okolnosti jejich vzniku (iniciátoři, doba, způsob odhalení) a také – zejména v případech pamětních míst týkajících se méně známých událostí či osob – ověřit historické pozadí připomínaných událostí.

Pamětním místem na období komunistického režimu rozumíme uměle vytvořené připomínky, nejčastěji na veřejných místech, jež nějakým způsobem komemorují události spojené s dobou existence komunistického režimu, případně se k tomuto období vztahují jako k celku. V kontextu tohoto projektu tedy za pamětní místa nepovažujeme taková místa, jež události z let 1948 až 1989 připomínají sama o sobě, jež dodnes evokují paměť na tyto události jakožto jejich dějiště (Národní třída či Václavské náměstí v Praze, prostory kolem státních hranic, budovy věznic a lágrů a podobně), ale jen taková místa, jež byla jako místa komemorace záměrně vytvořena, nejčastěji instalací nějakého – zpravidla umělecky ztvárněného – objektu (pamětní desky, sochy, památníku, kříže, nápisu a podobně), anebo taková místa, jež historické artefakty využívají (například muzea, naučné stezky a podobně). Je tedy třeba zdůraznit, že termín „pamětní místo“, tak jak mu v rámci projektu rozumíme, je něčím jiným než dnes tak populární a mnohonásobně užívané „místo paměti“ (*lieu de mémoire*), jak je ve svém konceptu kolektivní dějinné paměti vytvořil Pierre Nora. Pamětní místo se místem takovéto či jiné kolektivní paměti může stát, jistě se jím ale nestává automaticky.

Do našeho přehledu v zásadě nezahrnujeme místa, jež vznikla primárně jako místa soukromé, rodinné paměti, tj. především hroby. Pokud tak výjimečně činíme, je to v případech, kdy se už před rokem 1989 takové hroby staly spontánně a autenticky místy komemorace (například hroby Jana Palacha či Jana Patočky), či tehdy, kdy jsou hroby opatřeny pamětní deskou se sdělením, jež překračuje rámec soukromé

2 Jejich seznam viz Erinnerungsorte an die kommunistischen Diktaturen. Bundesstiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur [online]. 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/erinnerungsorte-1186.html. Záběr projektu se neomezuje na Evropu, zahrnuje např. i Jižní Koreu. Mezi vydané dokumentace patří i publikace věnovaná pražskému jaru: KAMINSKY, Anna – HEIDENREICH, Ronny (ed.): *Erinnerungsorte an der Prager Frühling*. Berlin, Stiftung zur Aufarbeitung der SED-Diktatur 2008 [online]. 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/uploads/pdf-2009/eo_prag.pdf.

3 Identifikační číslo projektu DF11PO1OVV034.

paměti. Do databáze jsou zařazena i stále existující pamětní místa vzniklá ještě za komunistického režimu (nejčastěji připomínají oběti násilného usmrcení osob s ním spjatých, například příslušníků jeho ozbrojených složek). Naopak stranou ponecháváme místa, z nichž byly kdysi existující pomníky, sochy, nápisy a podobné artefakty instalované v období 1948 až 1989 odstraněny (nejčastěji po listopadu 1989, někdy ale i dříve), jakkoli by taková databáze zrušených pamětních míst byla sama o sobě také docela zajímavá. Některá taková „prázdná místa“ – například podstavec na pražské Letné, na němž kdysi stála Stalinova socha, či místo na někdejším náměstí Sovětských tankistů (dnes náměstí Kinských), kde jako připomínka osvobození Prahy stával sovětský tank – jsou bezpochyby dodnes místy paměti, někdy s poměrně kontroverzním paměťovým potenciálem.

Identifikovaná a dokumentovaná pamětní místa jsou veřejnosti prezentována dvěma způsoby: jednak prostřednictvím průběžně aktualizované a doplňované databáze „Pamětní místa na komunistický režim“,⁴ jednak prostřednictvím specializované mapy „Posuny paměti. Topografie soudobé paměti národa a její reflexe“.⁵ Vybrané části souboru byly a ještě jsou veřejnosti představovány prostřednictvím putovní výstavy, kterou připravilo Muzeum města Ústí nad Labem,⁶ jež je partnerem projektu NAKI. Zahraněčnickému publiku představil výsledky projektu Tomáš Vilímek.⁷

Webová databáze prezentuje více než šest stovek dokumentovaných pamětních míst. Přesné číslo opravdu není důležité: počet pamětních míst uváděných v databázi stále roste. Jednak jsou nová místa zřizována, jednak se stále objevují starší, dosud neznámá. Celý soubor je uspořádán ze tří různých perspektiv: regionálně, tematicky a podle časové osy.

Regionální členění respektuje stávající administrativní uspořádání České republiky. Vedle třinácti krajů je vydělena jako samostatná jednotka samozřejmě Praha, ale také Brno, kde je (stejně jako v Praze) soustředěna řada pamětních míst s významem přesahujícím lokální nebo regionální charakter. Žádným překvapením není, že největší počet pamětních míst je koncentrován právě v hlavním městě. Vedle pamětních míst, jež se tak či onak vážou na Prahu (a i těch je díky významu hlavního

4 Pamětní místa na komunistický režim: Jak poznáváme a reflektujeme dobu nesvobody 1948–1989 a jak si toto období připomínáme na veřejných prostranstvích? Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. [online], 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: www.pametni-mista.usd.cas.cz. Data všech následujících odkazů na tuto databázi jsou totožná.

5 Posuny paměti. Topografie soudobé paměti národa a její reflexe. Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, v.v.i. [online]. Dostupné z: www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/2013/06/mapa_Posuny_pameti_data.pdf (textová část), resp. www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/2013/06/mapa_Posuny_pameti.pdf (grafická příloha). Dále citováno jen jako Specializovaná mapa.

6 Příběhy míst. Topografie soudobé paměti národa. Muzeum města Ústí nad Labem [online]. 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: www.muzeumusti.cz/c761/Pribehy-mist-Topografie-soudobe-pameti-naroda.

7 VILÍMEK, Tomáš: Denkmäler und Erinnerungsorte in der Tschechischen Republik nach 1989: Opfer und Helden. In: VEEN, Hans-Joachim – KNIGGE, Volkhard (ed.): *Denkmäler demokratischer Umbrüche nach 1945*. Köln/R., Böhlau 2014, s. 155–175.

města a událostem s celostátním významem, jež se tu odehrály, hodně), jde často o místa symbolická, jež nejsou spjata s žádným konkrétním místem nebo událostí.

Způsob, jakým jsou pamětní místa členěna do tematických celků, je nutně veden především pragmatickými důvody: tedy snahou oněch šest stovek pamětních míst vůbec nějak přehledně rozčlenit. Samozřejmě nejde o to, že by osmnáct definovaných kategorií aspirovalo na vytvoření zásadního schématu, podle něhož bychom mohli hledat klíč k porozumění dějinám let 1948 až 1989 a způsobu, jakým jsou připomínány. Je zřejmé, že každá taková strukturace s sebou nese nutná zjednodušení a nedokonalosti. A jistě by také bylo možné některé kategorie sloučit, vytvořit aspoň zčásti kategorie jiné a podobně. Otázkou například je, zda by samostatnou kategorií neměla být stále existující pamětní místa vytvořená před rokem 1989 institucemi či organizacemi komunistického režimu – byť samozřejmě tak či onak patří k některé z níže jmenovaných tematických oblastí (železná opona, kolektivizace a podobně). Trochu z logiky stávajícího členění vystupuje také kategorie zaniklých pamětních míst. V ní jsou evidována pamětní místa vzniklá po roce 1989 a dnes již z různých důvodů (vandalismus, krádeže, stavební úpravy) neexistující. To ovšem znamená aplikaci spíše technického, nikoli věcného hlediska. Problémem, či spíše úkolem do budoucna zůstává, co si počít s dokumentací pamětních míst zřízených v období komunistického režimu v intencích tehdejší ideologie a propagandy, jež byla později záměrně odstraněna. Takové případy, ilustrující ideovou rekonstrukci a překódování veřejného prostoru po roce 1989, jsou bezesporu zajímavé a zasloužily by – jak již řečeno – podrobnější výzkum a vlastní databázi.

Pamětní místa, jež se vztahují k více tématům současně, jsou evidována ve všech relevantních kategoriích. První okruh tematických celků tvoří částečně institucionalizovaná centra či zázemí, v nichž se formovaly projevy nesouhlasu s únorovým převratem a poúnorovým vývojem a která také komunistický režim pro jejich demokratický charakter vnímal jako možná ohniska rezistence a zaměřil se proti nim (armáda a druhý odboj, církve, tělovýchovné spolky Sokol a Orel, skautské hnutí a mládež, opozice z prostředí předúnorových nekomunistických stran a intelektuálů). Tento okruh dále doplňují tematické celky související s různorodými formami občanského odporu a odporu vůči kolektivizaci na vesnicích. Samostatnými kategoriemi jsou tematizovány fenomény železné opony a jejích obětí, exilu a emigrace, politických procesů a věznění, ale také Táborů nucené práce a Pomocných technických praporů, jako nejdůležitějších podob represe v první dekádě existence komunistického režimu. Samostatný tematický celek je věnován událostem pražského jara 1968 a srpnové intervence a pochopitelně též listopadu 1989; tomu časově předchází celek tematizující hlavní podoby společenské či politické rezistence sedmdesátých a osmdesátých let: disent a underground. Velká část pamětních míst odkazuje jen obecně na komunistický režim jako na dobu nesvobody; taková pamětní místa jsou vedena v kategorii symbolických pamětních míst. K některým z nich jsou v naší databázi přiřazeny konkrétní příběhy, jež se vztahují k místu instalace, jakkoli je pamětní desky či pomníky explicitně nezmiňují. Taková pamětní místa jsou vydělena ze skupiny symbolických pamětních míst a zařazena k příslušným tématům. Poslední kategorii, o níž již byla řeč, tvoří zaniklá pamětní místa.

Členění do výše uvedených kategorií, jakkoli v některých ohledech sporné a možná i prozatímní, je vcelku praktickým nástrojem prvotní orientace ohledně tematického spektra pamětních míst. Také jejich vzájemné porovnání podle tematických kategorií celkově i v jednotlivých krajích je zajímavé.⁸ Vzhledem k tomu, že řada pamětních míst figuruje paralelně ve více kategoriích, nedává ovšem velký smysl jednotlivé kategorie mechanicky srovnávat, respektive z toho vyvozovat jakékoli závěry (na rozdíl od komparace podle regionů či chronologie). Nicméně porovnání větších, *ad hoc* vytvořených celků (například opozice, represe, pražské jaro, listopad 1989, únor 1948) smysl dává a bude o něm ještě řeč.

Rozdělení pamětních míst podle časové osy je uspořádáno podle dvou hledisek: jedním je rok odhalení pamětního místa (u několika desítek míst se ovšem přesnou datací jejich vzniku určit nepodařilo); druhým hlediskem je rok připomínané události, již pamětní místo reflektuje a jež je často (i když ne vždy) na desce, pomníku a podobných objektech uvedena. Mnohá pamětní místa jsou ovšem takto nezařaditelná, jelikož se vztahují k celému období komunistického režimu. Je jistě srozumitelné, že podle druhého hlediska spadají takřka všechna evidovaná pamětní místa před rok 1990. Podle prvního kritéria jich naopak valná většina patří do období rokem 1990 počínajícího. Nikoli ale všechna. To je dáno tím, že se jednak evidují i některá místa vzniklá v období 1948 až 1989 v rámci tehdejší oficiální paměťové kultury a politiky, ale také několik míst, jež přetrvala jako pozůstatek svobodnějších poměrů konce šedesátých let anebo vznikla ještě před listopadem 1989 spontánně a svým způsobem v opozici (byť třeba nevyslovené) vůči tehdy dominující, režimem reglementované paměti.

Paměť jako předmět bádání

„Historická paměť je jedním ze základních kamenů identity a dědictví jednotlivců i společností,“ praví se v preambuli memoranda k otázkám mezinárodní debaty o historii a paměti, jež před nedávnem vzniklo z iniciativy Evropské sítě Paměť a solidarita (*European Network Remembrance and Solidarity*) a jež podepsala řada historiků a společenských vědců střední a východní Evropy.⁹ Ambicí našeho projektu jistě nebylo na základě interpretace shromážděného materiálu vytvořit a prezentovat nějaký suverénní obraz české paměti dějin komunistického režimu. Šlo především o pokud možno důkladnou dokumentaci. Nicméně potenciál k uvažování o způsobech, jakými na toto období našich dějin vzpomínáme, v sobě tento materiál skrývá velký.

Konjunktura paměťových studií v českém odborném prostředí je v posledních asi deseti letech obrovská, stejně jako roste počet titulů, jež se pamětí zabývají,

8 Viz tabulka č. 4 Specializované mapy.

9 Viz International Discours on History and Memory. European Network Remembrance and Solidarity [online]. 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: www.enrs.eu/en/news/1380-guidelines-for-international-discourse-on-history-and-memory.

anebo různých konceptů historické paměti (či aspoň termínů s těmito koncepty spjatých). V českém překladu byly vydány důležité práce klasiků výzkumu historické paměti, nejnověji i ve velmi užitečné komentované antologii.¹⁰ Především ale vyšla řada prací domácích autorů v podobě monografií či sborníků statí (a pochopitelně mnoho časopiseckých článků), jež se zabývají teoretickými problémy studia historické paměti anebo tuto perspektivu aplikují na vybraná témata českých či československých dějin.¹¹

Jde o knihy a statě často intelektuálně velmi inspirativní, zajímavé, někdy i zábavné, snažící se o otevírání neotřelých perspektiv, inovativní přístup a využití nových konceptů a metod. Výsledek je ale většinou dosti fragmentární a ne úplně přesvědčivý. Je otázkou, zda právě rámec historické paměti je vždy stejně dobře použitelný na analýzu a interpretaci různorodých textů, filmů, obrazů, fotografií a uměleckých děl, zdali je vkládáním právě do rámce historické paměti nedefinujeme a nedospíváme ke svévolným interpretacím. Zda takový přístup dokáže – nebo vůbec chce – rozlišovat různé typy sdělení, jež se tak či onak týkají minulosti: paměť, příběh (často umělecky stylizovaný a pracující s velkou mírou umělecké licence), informace (správné, či naopak chybné atd.). A zdali bychom tedy mnoho různých sdělení o minulosti neměli vnímat a vykládat jinými perspektivami než právě prostřednictvím zkoumání historické kolektivní paměti.

Stejný problém představuje vesměs arbitrární výběr témat a generalizace, jež pak následuje po analýze jednoho či dvou filmů, několika fotografií, událostí či textů. Takový postup zamíří ale paprsek světla jen na pouhý fragment paměti. Zevšeobecňovat a mluvit pak na základě rozboru několika víceméně arbitrárně vybraných témat o „oficiální“, „národní“, „naší“ či „české“ paměti může být docela zavádějící. Jednou z mála publikací, jež se vyznačuje snahou zkoumat a vykládat historickou

10 KRATOCHVIL, Alexander (ed.): *Paměť a trauma pohledem humanitních věd: Komentovaná antologie teoretických textů*. Praha, Ústav pro českou literaturu AV ČR, v.v.i. – Akropolis 2015. Zájemce zde, stejně jako v bibliografických oddílech dále citovaných děl domácích autorů, nalezne bibliografické údaje k překladům i originálům prací nejdůležitějších zahraničních autorů tohoto badatelského směru.

11 CORNELIÛEN, Christoph – HOLEC, Roman – PEŠEK, Jiří (ed.): *Diktatura – válka – vyhnání: Kultury vzpomínání v českém, slovenském a německém prostředí od roku 1945*. Ústí nad Labem, Albis international 2007; VAŠÍČEK, Zdeněk – MAYER, Françoise: *Minulost a současnost, paměť a dějiny*. Brno, Centrum pro studium demokracie a kultury 2008; HLAVAČKA, Milan – MARÈS, Antoine – POKORNÁ, Magdaléna ad.: *Paměť míst, událostí a osobností: Historie jako identita a manipulace*. Praha, Historický ústav AV ČR 2011, v.v.i.; MASLOWSKI, Nicolas – ŠUBRT, Jiří (ed.): *Kolektivní paměť: K teoretickým otázkám*. Praha, Karolinum 2014; ČINÁTL, Kamil: *Naše české minulosti aneb Jak vzpomínáme*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2014; ŠUSTROVÁ, Radka – HÉDLOVÁ, Luba ad.: *Česká paměť: Národ, dějiny a místa paměti*. Praha, Academia 2014; ČECHUROVÁ, Jana – RANDÁK, Jan (ed.): *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2014 (příslušné kapitoly, především z pera Milana Hlavačky či Miroslava Michely); MÜCKE, Pavel: *Místa paměti druhé světové války: Svět vojáků československého zahraničního odboje*. Praha, Karolinum 2014; HOLUBEC, Stanislav: *Ještě nejsme za vodou: Obrazy druhých a historická paměť v období postkomunistické transformace*. Praha, Scriptorium 2015.

paměť komunistického období českých dějin komplexně a jež vnímá existenci paralelních a různých pamětí, je práce historičky Françoise Mayerové, kterou ovšem můžeme považovat za součást domácí historiografie jen s opravdu velkou licencí.¹²

Vůbec největší problém pak představuje analýza a interpretace textů. Jak upozorňuje právě Françoise Mayerová, badatel má co činit s rozmanitými texty – psanými svědectvími, publikovanými rozhovory, zákony, přepisy parlamentních debat, články z novin a časopisů – jež se často vyznačují rozdílným jazykem, obsahem i formou.¹³ Jde ale ještě o jiné druhy textů, než zmiňuje francouzská historička: především o texty fiktivní, ať už napsané a vytištěné v krásné literatuře, ztvárněné ve filmu nebo v televizní či divadelní produkci, anebo třeba zazpívané. K dispozici máme nepřehlédnutelné množství slov, z nichž je možno vybrat a podle vlastního výběru doložit vlastně cokoli. A autoři paměťových studií to tak aspoň do jisté míry docela rádi dělají.

Teoretické úvahy o historické paměti se obvykle vztahují k různým konceptům paměti (filozofickým, psychologickým, sociologickým atd.), ke klasikům oboru (Pierre Nora, Maurice Halbwachs, Jan Assmann atd.), ale i ke starším myslitelům (Émile Durkheim, Friedrich Nietzsche, Antonio Gramsci a mnozí jiní). Především je z různých úhlů pohledu komentují, vysvětlují a nepochybuji o jejich užitečnosti. Na základě takového výkladu a s různě akcentovanými termíny a aspekty stávajících konceptů pak většinou jen jakoby předběžně navrhuji podmíněné a prozatímní pojetí historické paměti. Málokdy přitom čeští autoři reagují na jiné práce domácích autorů. Vítanou výjimkou je zejména Miroslav Hroch, jenž se snaží nejen reprodukovat stávající koncepty paměti, ale sám za sebe promýšlí vztah historického vědění a kolektivní paměti v jeho komplexnosti a navrhuje jednoznačné vymezení: „kolektivní paměť“ rozumí „ucelenou historickou informaci, která více či méně uvědoměle hledá svoji historickou legitimitu, relevanci v tom, že přináší současníkům aktuální politické, kulturní, morální poučení o minulosti, resp. že má své výchovné poselství“ (v tom se liší od historického vědomí).¹⁴ Přeprocovávání vzpomínek na základě požadavků přítomnosti, vždy novou reaktualizaci minulosti připomíná jako stálý atribut historické paměti i Milan Hlavačka.¹⁵ Miroslav Hroch je také osvěžujícím způsobem k celému konceptu kolektivní paměti kritický a pochybovačný¹⁶ – a to zvláště ve srovnání s texty mnoha dalších domácích autorů, kteří se zdají být tématem a problémy historické paměti do značné míry fascinováni.

Možná není úplně náhodou, ale spíše pravidlem, že v řadě reprezentativních kolektivních publikací, jež se věnují problematice historické paměti ve střední

12 MAYER, Françoise: *Češi a jejich komunismus: Paměť a politická identita*. Praha, Argo 2009.

13 *Tamtéž*, s. 25.

14 HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí očima historika. In: MASLOWSKI, N. – ŠUBRT, J. (ed.): *Kolektivní paměť*, s. 46–65, citace s. 47 n.

15 HLAVAČKA, Milan: Místa paměti. In: ČECHUROVÁ, J. – RANDÁK, J. (ed.): *Základní problémy studia moderních a soudobých dějin*, s. 602–609.

16 Srv. také mírně obměněnou a doplněnou verzi výše citované Hrochovy studie: HROCH, Miroslav: Paměť a historické vědomí v kontextu národní pospolitosti. In: ŠUSTROVÁ, R. – HÉDLOVÁ, L. ad.: *Česká paměť*, s. 21–55.

a východní Evropě,¹⁷ příspěvky českých badatelů úplně absentují – a s tím (až na výjimky) i česká témata.

Texty o historické paměti, jakkoli mohou být brilantní, jsou nejčastěji slova o jiných slovech. Je přitom docela s podivem, že tak paměťově exponované objekty, jakými jsou pomníky, sochy, pamětní desky, muzea a podobně s nečetnými výjimkami dosud součástí a předmětem analýz stavu kolektivní historické paměti nebývají.¹⁸ A přitom právě snaze připomínat minulost takové objekty vděčí za svou existenci. Jak řečeno, ambicí projektu „Příběhy míst. Topografie paměti národa“ není vřazovat se do tak intenzivně běžícího diskurzu o kolektivní historické paměti. Bezpochyby ale dokumentace pamětních míst vztahujících se k letům 1948 až 1989 umožňuje podívat se na konkrétní případ tvorby a reflexe určitého segmentu kolektivní paměti.

Taková pamětní místa mohou být velmi přirozeným a platným zdrojem uvažování o kolektivní paměti komunistického období českých dějin. Bezpochyby tuto paměť jistým způsobem reflektují, ale zároveň ji svou permanentní přítomností ve veřejném prostoru i ovlivňují. Jejich sdělení bývá sice stručné, ale jednoznačné, a tudíž mohou být objektem přesnější interpretace než těžko uchopitelné literární a jiné texty. Jelikož byly shromážděny údaje o sice snad ne všech, ale jistě o velké většině existujících pamětních míst, mohou být posuzovány jako celek a analyzovány komplexně, a je tedy možné se vyhnout onomu úskalí selekce a generalizace. Pamětní místa jsou rozprostřena v čase i prostoru, a chronologicky i geograficky tak mohou být organizovány různé perspektivy jejich zkoumání. Pamětní místa a okolnosti jejich vzniku ilustrují ingerence různých lokálních, kolektivních, skupinových zájmů do proměňující se podoby veřejného prostoru. Při zkoumání okolností jejich vzniku se ukazuje, jak se prolínají prvky oficiálnosti (rozhodnutí a povolení příslušných orgánů státní a místní správy, existence pravidel instalování objektů ve veřejném prostoru a podobně) i spontaneity (role jednotlivců, skupin či organizací při jejich iniciování, rozhodování a jejich vzhledu a podobně).

17 Viz KNIGGE, Volkhard – MÄHLERT, Ulrich (ed.): *Der Kommunismus im Museum: Formen der Auseinandersetzung in Deutschland und Ostmitteleuropa*. Köln/R., Böhlau 2005; WEBER, Matthias – OLSCHOWSKY, Burkhard – PETRANSKÝ, Ivan A. – PÓK, Attila – PRZEWOZNIK, Andrzej (ed.): *Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa: Erfahrungen der Vergangenheit und Perspektiven*. München, Oldenbourg 2011; PAKIER, Małgorzata – WAWRZYŃIAK, Joanna (ed.): *Memory and Change in Europe: Eastern Perspectives*. New York – Oxford, Berghahn Books 2016. Naštěstí to neplatí úplně vždy, srv. stať Tomáše Vilímka (pozn. 7).

18 Takovou výjimkou je např. kniha o politické funkci pomníků, jež se zčásti zabývá i obdobím před a po roce 1989 (HOJDA, Zdeněk – POKORNÝ, Jiří: *Pomníky a zapomínky*. Praha – Litomyšl, Paseka 1996), či pokus o souhrnný přehled toho, jak je období komunismu prezentováno v českých muzeích (JAREŠ, Jakub: Český „komunismus“ v muzeu: Mapování muzejní krajiny a konstitutivní faktory pro její tvarování. In: ŠUSTROVÁ, R. – HĚDLOVÁ, L. ad.: *Česká paměť*, s. 356–375).

Pamětní místa jako reflexe a zdroj paměti

Vyhodnotíme-li dokumentovaná pamětní místa z prostorového hlediska, dojdeme nejspíše k názoru, že v České republice neexistují regiony paměti komunismu, respektive že celá republika je jedním takovým regionem paměti, a že přes jisté rozdíly v počtu či tematickém zaměření pamětních míst v jednotlivých krajích je způsob, jímž připomínají komunistické období českých dějin, v zásadě velmi obdobný.

Pochopitelně existují rozdíly mezi počtem pamětních míst v jednotlivých krajích. Jde však především o rozdíly dané velikostí a lidnatostí krajů, případně jejich centrální pozicí (Praha, Brno). Na Prahu připadá přibližně 16 procent všech pamětních míst, za ní následuje co do jejich početnosti Středočeský kraj (zhruba 10 procent). Kdybychom ovšem počítali pamětní místa situovaná v Brně dohromady s pamětními místy v Jihomoravském kraji, patřilo by druhé místo s více než 12 procenty právě tomuto kraji. Nejméně pamětních míst se nachází v Libereckém, Karlovarském a Pardubickém kraji: mezi třemi a čtyřmi procenty.

Tři kraje s nejnižším počtem pamětních míst jsou zároveň nejméně lidnaté i nejmenší rozlohou. Z hlediska poměru mezi počtem pamětních míst a počtem obyvatel snad trochu vybočuje kraj Vysočina, který sice zaujímá až jedenácté místo co do množství obyvatel, ale čtvrté místo v počtu pamětních míst (více než devět procent). To je dáno zřejmě tím, že malý počet obyvatel je do jisté míry kompenzován rozlohou (pátý největší kraj), ale také specifickou koncentrací některých typů pamětních míst: zvláště těch, jež se vztahují ke kolektivizaci, respektive odporu proti ní (asi 43 procenta všech pamětních věnovaných kolektivizaci z celé republiky je soustředěno v kraji Vysočina, činí to přes 18 procent pamětních míst v tomto kraji), a k pronásledování církví (více než 32 procenta pamětních míst v kraji). Zcela jistě není počet pamětních míst v jednotlivých krajích přímo úměrný počtu obyvatel a/nebo rozloze krajů, rozdíly ale nejsou nijak dramatické. Jedinou výjimku tvoří Praha, kde je z již vyložených a dobře srozumitelných důvodů výskyt pamětních míst mnohem četnější.

Praha je také jediným krajem, kde jsou zastoupena pamětní místa všech osmnácti definovaných kategorií. Další jednotlivé kraje se tematickou skladbou pamětních míst do jisté míry liší.¹⁹ Některá témata nejsou zastoupena vůbec, jiná se vyskytují nadprůměrně. Zjevně to ale nesouvisí s různými, krajově odlišnými typy paměťové kultury. Obecný trend je v tomto ohledu napříč republikou velmi podobný. Rozdíly souvisejí především s konkrétními podobami historie jednotlivých regionů, jež je pak reflektována určitým typem pamětních míst. Zcela pochopitelně jsou například pamětní místa na železnou oponu²⁰ soustředěna v krajích při hranici se západními státy. Železné opony a incidentů na hranicích se tak či onak týká 36 procent všech pamětních míst v Jihočeském kraji, 37 procent v Karlovarském kraji a 32 procenta

19 Dále uváděné údaje se opírají o tabulku č. 4 Specializované mapy.

20 K tématu srv. článek Markéty Deváté v tomto čísle časopisu: DEVÁTÁ, Markéta: Teror, selhání, odboj: Konfliktní paměť ozbrojených aktů protikomunistické rezistence. In: *Soudobé dějiny*, roč. 22, č. 3–4 (2015), s. 398–439, zvláště s. 400–404.

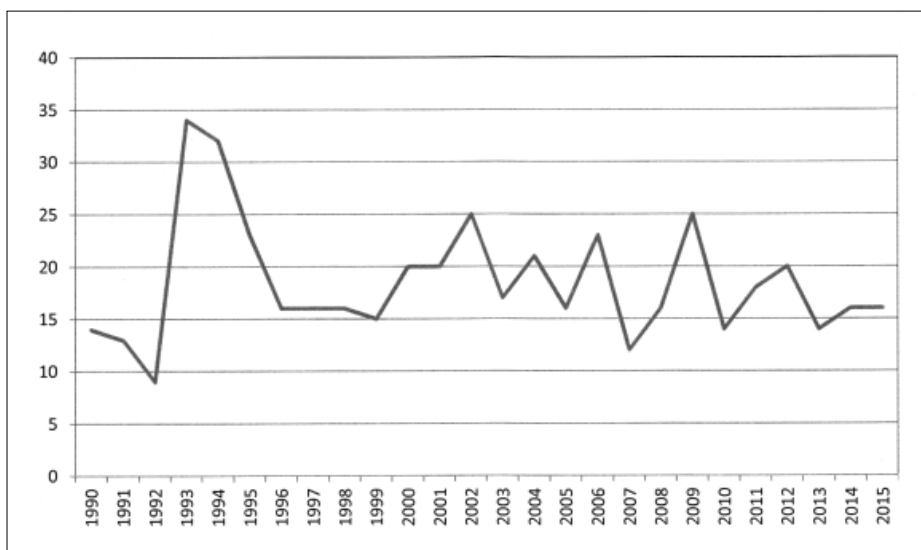
v Plzeňském kraji. Pozoruhodné je, že mnohem méně četný je tento typ pamětních míst v posledním příhraničním kraji, Jihomoravském, kde tvoří pouhých 12 procent. Vysvětlení můžeme hledat v poněkud jiném charakteru hranice s Rakouskem (respektive se sovětskou okupační zónou v Rakousku) v prvních letech existence komunistického režimu. Jiným důvodem je i vysoký absolutní počet pamětních míst týkajících se pronásledování církve v Jihomoravském kraji (26 procent). Nadprůměrný počet takto zaměřených pamětních míst je možné evidovat právě v oblastech jižní a střední Moravy (kromě Jihomoravského dále Olomoucký a Zlínský kraj s podílem 22 a 26 procent); o kraji Vysočina (s podílem 32 procenta) již byla řeč. Zde je souvislost s vyšší religiozitou těchto regionů těžko přehlédnutelná, a v tomto ohledu snad můžeme uvažovat o jistém specifiku regionální paměti.

V případě kraje Vysočina hraje ještě významnou roli, že byl místem číhoštského zázraku a působení jedné z ikonických obětí komunistických represí – pátera Josefa Toufara.²¹ Stejně tak má význam, že na území kraje se odehrála v roce 1951 babická tragédie a následné represe,²² což inspirovalo vznik nadprůměrného počtu pamětních míst se vztahem ke kolektivizaci a represím vůči rolníkům. Jistě se v tom promítly i případy násilně vystěhovaných rolníků v rámci takzvané Akce K, které byly na území kraje Vysočina zvláště početné. Někdejší Jihlavský kraj (podle správního členění v letech 1949–1960), zaujímající valnou část nynějšího kraje Vysočina, byl v počtu deportovaných rolnických rodin druhý za Pražským krajem, jenž se většinou překrýval s dnešním Středočeským krajem. Pořadí v počtu pamětních míst na kolektivizaci a její oběti je mezi oběma kraji obrácené: Středočeský kraj zaujímá v rámci celé republiky druhé místo za Vysočinou.

21 Srv. DOLEŽAL, Miloš: *Jako bychom dnes zemřít měli: Drama života, kněžství a mučednické smrti číhoštského faráře P. Josefa Toufara*. Pelhřimov, Nová tiskárna Pelhřimov 2012; TÝŽ: *Krok do tmavé noci: Příběhy faráře Josefa Toufara, jeho vrahů a číhoštského zázraku*. Praha, Nezávislý podmelechovský spolek 2015.

22 Srv. DEVÁTÁ, M.: *Teror, selhání, odboj*, s. 419–426.

Časový průběh vzniku pamětních míst na období komunistického režimu na území ČR v letech 1990–2015²³

Časovou dynamiku vzniku pamětních míst od počátku devadesátých let ilustruje připojený graf. Jak bylo zmíněno výše, několik pamětních míst pochází ještě z doby před rokem 1989. Jde jednak o některé relikty konce šedesátých let. Například na hřbitově v Lašovicích (okres Písek) byl v roce 1970 vztyčen pomník²⁴ nad hroby tří údajných vrahů komunistického funkcionáře v Koubalově Lhotě Vladimíra Mandíka.²⁵ Ostatky popravených v roce 1951 byly jejich rodinám vydány až po rehabilitaci v roce 1965. Pamětní místo přesahuje rozměr soukromé piety jednak svou monumentálností, jednak tím, že ve společném hrobě jsou pohřbeny tři osoby bez vzájemného příbuzenského svazku. Nápis na pomníku ovšem nese jen zašifrované poselství: „Bůh spravedlivý nevinné odmění.“ Zvláštní případ představují místa upomínající na život a tvorbu Johna Lennona, který se po své smrti v prosinci 1980 stal srozumitelným a mnohými sdíleným symbolem autenticity a nezávislosti, jehož význam daleko přesahoval sféru pouhé hudby a jenž se stal předmětem spontánně vytvářených a udržovaných pamětních míst.²⁶

23 Graf byl vytvořen na základě grafu č. 1 Specializované mapy (www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/2013/06/mapa_Posuny_pameti_data.pdf).

24 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/lasovice/>, Hrob Karla Máši, Václava Junka a Aloise Laciny.

25 Srv. DEVÁTÁ, M.: Teror, selhání, odboj, s. 417 n.

26 Jde nejen o dobře známou Lennonovu zeď na pražské Kampě (viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-lennonova-zed/>; srv. BLAŽEK, Petr – LAUBE, Roman – POSPÍŠIL, Filip: *Lennonova zeď v Praze: Neformální shromáždění mládeže na Kampě 1980–1989*. Praha,

Společný hrob Karla Máši, Václava Junka a Aloise Laciny, popravených v roce 1951, v jihočeských Lašovicích z roku 1970 přesahuje hranici soukromé paměti na tuto tragickou událost. Nápis na podstavci sochy je skryt za náhrobkem (foto www.pametnimista.usd.cas.cz; pokud není uvedeno jinak, pocházejí fotky z tohoto zdroje)

Naprostou výjimkou je s ohledem na dobu svého vzniku prostá pamětní deska generála Heliadora Píky.²⁷ Generál Píka, jedna z prvních obětí justičních vražd, jež měl komunistický režim na svědomí,²⁸ se po roce 1989 stal jednou z ikon paměti na oběti komunistického režimu a je připomínán na mnoha místech. Deska, o níž je řeč, byla ovšem v jeho rodné obci Štítině (Moravskoslezský kraj) odhalena už v červenci 1989, tedy několik měsíců před pádem režimu. Jakkoli je opatřena pouze generálovým reliéfem a jeho životními daty bez jakéhokoli hodnotícího nápisu, je pozoruhodným příznakem nejen uvolňování poměrů, ale především postupující ztráty schopnosti režimu udržovat úplnou kontrolu nad veřejným prostorem a vzrůstající aktivizace občanské společnosti.

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2003), ale také o další místa: mohyla na hoře Smrk v Beskydech (<http://www.pametnimista.usd.cas.cz/smrk-mohyla-johna-lennona/>) či pomník u České Skalice (<http://www.pametnimista.usd.cas.cz/ceska-skalice-pomnik-johnu-lenno-novi/>).

²⁷ Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/stitina-pomnik-heliodoru-pikovi/>.

²⁸ Srv. BENČÍK, Antonín – RICHTER, Karel: *Vražda jménem republiky: Tragický osud generála Heliadora Píky*. Praha, Ostrov 2006.

Pamětní deska generálu Heliodoru Píkoví (1897–1949), odhalená na místě jeho původního rodného domu ve Štítíně u Opavy již 15. července 1989. Autorkou plastiky je akademická sochařka Jaroslava Lukešová

odhalena pamětní deska Janu Patočkovi)³² i na samotný 17. listopad (připomínaný u příležitosti prvního výročí nejen pamětní deskou odhalenou na nejexponovanějším místě paměti roku 1989, tj. na pražské Národní třídě,³³ ale poněkud překvapivě i na rozcestí nedaleko středočeské obce Krhanice).³⁴

V letech 1991 a 1992 počet odhalovaných pamětních míst poněkud poklesl, aby pak v následujících dvou letech dosáhl svého maxima v počtu čtyřiatřiceti, respektive dvaatřiceti instalací. Tento vrchol odráží popřevratové nadšení, třífletý nebo

Zásadním impulzem pro vznik naprosté většiny námi dokumentovaných pamětních míst byl ovšem samozřejmě právě politický převrat z listopadu 1989. Patrně prvním polistopadovým počinem v tomto smyslu bylo odhalení pamětní desky Marii Charouskové, oběti střelby sovětských vojáků v srpnu 1968. Deska s jejím jménem byla na pražském Klárově, kde zahynula, instalována už na podzim 1968, v roce 1969 byla odstraněna a obnovena pak 16. prosince 1989.²⁹ Dalším případem bylo odhalení pamětní desky Janu Palachovi na budově Filozofické fakulty v Praze,³⁰ což bylo vlastně také obnovení situace, jež existovala po nějakou dobu už v roce 1969.³¹ Pamětní deska byla odhalena už k výročí Palachova činu v lednu 1990. V témž roce bylo odhaleno ještě dalších třináct pamětních míst a v zásadě už mezi nimi byly zastoupeny hlavní tematické okruhy, k nimž v následujících letech přibývaly další a další jednotlivé objekty: vedle Jana Palacha i jiné připomínky roku 1968 a srpnové invaze, upomínky na odboj a perzekuci padesátých let, pronásledování církví, disent (již v roce 1990 byla v Turnově

29 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-pametni-deska-marie-charouskove/>.

30 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-pametni-deska-janu-palachovi/>.

31 Srv. BLAŽEK, Petr – EICHLER, Patrik – JAREŠ, Jakub – BENEŠOVÁ, Michala (ed.): *Jan Palach '69*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy – Ústav pro studium totalitních režimů – TOGGA 2009, s. 85.

32 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/turnov-pametni-deska-janu-patockovi/>.

33 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-pametni-deska-17-listopadu-1989/>.

34 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/krhanice-pomnik-17-11-1989/>.

čtyřletý odstup je dán praktickými okolnostmi, jež zkrátka jistý čas vyžadují: rozhodování příslušných úředních míst, soutěže o umělecké ztvárnění, tvorba a výroba pamětního artefaktu a podobně. Po vrcholu z let 1993 a 1994 počet odhalovaných pamětních míst poklesl, aby zůstal po dalších dvacet let víceméně stabilní: většínou to bylo mezi patnácti a pětadvaceti případy ročně. Zajímavé je, že tato průběhová křivka má svůj takřka pravidelný rytmus, který nikterak nekoresponduje s intenzifikací paměťového diskurzu v médiích či v politickém prostředí. Politizace a politická instrumentalizace diskurzu o komunistické minulosti v období Topolánkovy (2006–2009) a Nečasovy (2010–2013) vlády, jež přinesla mimo jiné zřízení Ústavu pro studium totalitních režimů (podle zákona č. 181/2007 Sb.) a přijetí Zákona o účastnících odboje a odporu proti komunismu (zákon č. 262/2011 Sb.), se vcelku nijak neprojevila na počtu nově zřizovaných pamětních míst.

Tato okolnost se zdá dokládat mimoběžnost spontánního a promyšleně politického zacházení s minulostí a snahy formovat a politicky využívat historickou paměť. Pamětní místa vznikala většinou z rozhodnutí vzešlého na místní úrovni, na jehož přijetí a uskutečnění se podílely návrhy jednotlivců či organizací, orgány samosprávy a instituce občanské společnosti (nejčastěji ovšem místní pobočky Konfederace politických vězňů), nikoli v důsledku aktivit centrálních politických míst. V tomto ohledu tedy skutečně reprezentují autentickou místní či skupinovou paměť.

Jen málokdy přitom docházelo k rozporům mezi iniciativami jednotlivců či organizací a orgány místní či státní správy. Takovým příkladem je třeba pamětní deska na Rudolfa Fuksu, agenta-chodce, popraveného v roce 1952. Jeho případ byl sporný zřejmě především proto, že on sám byl příslušníkem Pohraniční stráže, při jeho dezerci snad hrála roli i jistá kriminální kauza, a navíc Fuksa se během své mise v Československu choval naprosto amatérsky a nezodpovědně.³⁵ Instalaci pamětní desky iniciovali Fuksovi příbuzní, městské zastupitelstvo obce Chrastava ale její umístění na budově městského úřadu odmítlo, a tak byla umístěna na soukromém domě.³⁶ Městské zastupitelstvo zvolené v roce 2010 nakonec souhlasilo s instalací nové pamětní desky se skoro totožným nápisem.³⁷ Podobný, i když co do motivů méně srozumitelný případ představuje pamětní deska obětem komunistického režimu v Ledči nad Sázavou. Deska byla iniciována místní pobočkou Konfederace politických vězňů v Havlíčkově Brodě a bývalým politickým vězňem (a autorem řady knih o pronásledování rolníků) Miloslavem Růžičkou. Její instalaci na budově městského úřadu zastupitelstvo (jak je doslova uvedeno na samotné desce) odmítlo, načež byla umístěna na budově místního Husova sboru.³⁸

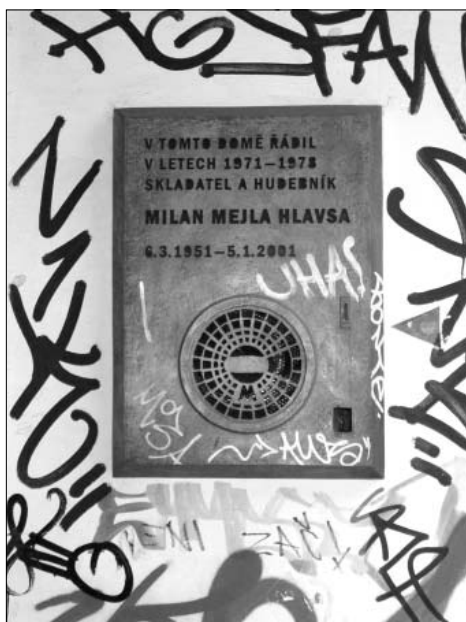
Existují i případy opačné, kdy s instalací pamětních míst nesouhlasily anebo jejich zřízení nějakým způsobem mařily soukromé osoby. Kupříkladu pamětní deska upomínající v Brně na někdejší existenci transportního střediska do Tábora nucené

35 Srv. také PEJČOCH, Ivo – TOMEK, Prokop: *Agenti-chodci na popravišti: Kurýři západních zpravodajských služeb popravení v letech 1949–1958*. Cheb, Svět křídel 2010, s. 80–84.

36 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/chrastava-pametni-deska-rudolfu-fuksovi/>.

37 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/chrastava-pametni-deska-rudolfu-fuksovi-ii/>.

38 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/ledec-nad-sazavou-pametni-deska-obetem-politickeho-utlaku-v-50-letech/>.

Posprejovaná pamětní deska rockovému hudebníkovi Milanu „Mejlovi“ Hlavsovi (1951–2001), odhalená roku 2005 v Ječné ulici v Praze. Pamětní deska sloužila jako jukebox, který po vhození mince přehrál píseň Muchomůrky bílé. V roce 2011 byla ukradena

ních míst, bylo už řečeno, že oněch osmnáct kategorií, do nichž jsou pamětní místa v databázi členěna, je vcelku praktickým nástrojem, jak se v pamětních místech orientovat, nikoli ale příliš použitelným nástrojem jejich interpretace. Témata se často překrývají – Sokol, Orel, Skaut, církve, příslušníci druhého odboje, kolektivizovaní rolníci, ti všichni i další jsou nejčastěji připomínáni jako oběti komunistických represí, a patří tedy zároveň často (i když ne vždy) pod kategorie politických procesů, vězňů, pracovních táborů... Někteří z nich náleží ke kategorii exilu a emigrace, tato kategorie se zase váže k tématu železné opony a podobně.

práce nemohla být v roce 1995 umístěna pro nesouhlas majitele na objekt, kde středisko skutečně fungovalo, ale na jinou budovu.³⁹ Některá pamětní místa se stala předmětem útoků vandalů. Například pomník věnovaný funkcionáři národněsocialistické strany Petru Konečnému, zavražděnému v roce 1948 Státní bezpečností,⁴⁰ byl v roce 2003 polit barvou,⁴¹ pamětní deska věnovaná hudebníkovi Mejlovi Hlavsovi byla nejprve počmárána grafiti a poté v roce 2011 ukradena.⁴² Jelikož ovšem o pachatelích a motivech podobných (ostatně nečetných) činů nic nevíme, je obtížné odhadovat, zda se jedná o obecný vandalismus, anebo snad o akty motivované nějakým specifickým názorem na smysl příslušných pamětních míst.

Jisté kontroverze provázely i odstranění, uchování či reinstalace pamětních míst z doby před rokem 1989. Jelikož jde především o pamětní místa zřízená za účelem komemorace obětí protikomunistické rezistence či incidentů na železné oponě, jedná se o debatu poněkud jiného druhu.⁴³

Pokud jde o tematický profil pamět-

39 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/brno-pametni-deska-na-transportni-stredisko-do-taboru-nucenych-praci/>.

40 Srv. KAPLAN, Karel: *Nebezpečná bezpečnost: Státní bezpečnost 1948–1956*. Brno, Doplňák 1999, s. 156 a 243–245.

41 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/zdarna-pomnik-petru-konecnemu/>.

42 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-2-pametni-deska-mejlovi-hlavsovi/>.

43 Srv. DEVÁTÁ, M.: Teror, selhání, odboj, zvláště s. 404–408, 414–417 a 419–434.

Krokem k pokusu o komplexní interpretaci pamětních míst jako nositele jistého typu paměti na komunistický režim může být méně detailní členění, asi takové, jaké prezentuje následující připojená tabulka. Na první pohled se může zdát, že jde jen o členění chronologické, ale takový hrubší rastr možná poskytuje skutečný klíč k porozumění, jaký typ paměti na komunistický režim pamětní místa reprezentují a snad i spoluvytvářejí.

Tabulka 1: Počet pamětních míst upomínajících na události v různých obdobích komunistického režimu na území ČR⁴⁴

Únor 1948	14
Padesátá léta	333
Šedesátá léta (do roku 1968)	45
Roky 1968–1969	50
Normalizace	52
Listopad 1989	13

Klíčové politické události, jež historii komunistického režimu rámují, nejsou připomínány tak často, jak by se dalo očekávat. U února 1948 je to pochopitelné, všechny oslavné připomínky z veřejného prostoru zmizely, zatímco ty nové se vztahují ke komunistickému převratu zprostředkovaně: připomínají nečetné akce protikomunistického odporu, případy úmrtí a vražd nekomunistických politiků, jež se odehrály, aniž by se je režim vůbec pokoušel ospravedlnit soudními procesy, a také odchody významných nekomunistických politiků do exilu – tedy události, jež jsou do jisté míry součástí samotného převzetí moci komunisty. Připomínek pražského jara je více a jsou rozmanitější, bude o nich řeč níže. Relativně málo je pamětních míst na listopad 1989; většinou to jsou obecné připomínky konce komunistického režimu, někdy se týkají místních či dílčích událostí.

Pokud jde o desetiletí, jež ony tři historické mezníky oddělují, je patrná naprostá disproporcčnost. Zatímco šedesátým letům i „normalizačním“ dvacetiletím je věnováno kolem padesáti poměrně rozmanitých připomínek, padesátá léta jsou připomínána nejen mnohokrát častěji, ale i mnohem stejnorodějším způsobem. Sousedí „padesátá léta“ ovšem nelze v tomto kontextu vnímat jako časové určení. Minimálně od jarních měsíců roku 1968, kdy se téma komunistických represí a zločinů stalo na nějakou dobu leitmotivem mediální debaty a důležitým mobilizačním faktorem v probouzení veřejnosti a kdy tento termín byl jedním z nejfrekventovanějších obrátů veřejného a mediálního diskurzu, s sebou nese tak jednoznačné a silné asociace a konotace, že je českým symbolickým místem paměti ve smyslu, jak je definoval

⁴⁴ Tabulka se opírá o data z tabulky č. 2 Specializované mapy (www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/2013/06/mapa_Posuny_pameti_data.pdf).

Pierre Nora. Spojení „padesátá léta“ je jednoznačně vnímáno jako synonymum pro perzekuce, jež komunistický režim především v letech 1948 až 1953, nebo spíše až do roku 1956 v masovém měřítku uplatňoval vůči české (a samozřejmě i slovenské) společnosti. Jak vyplývá ze sociologických výzkumů provedených v roce 1968 i po roce 1989 (konkrétně v roce 2010), v české historické paměti patří „padesátá léta“ k nejhůře hodnoceným obdobím národních dějin, hned za obdobím po Mnichovu 1938, druhé světové války a okupace a také za obdobím pobělohorským. Ve výzkumu z podzimu 1968 se ještě – vcelku pochopitelně – před padesátými lety jako mimořádně negativně hodnocené období prosadil srpen 1968, který už v roce 2010 jako samostatná kategorie nefiguroval.⁴⁵

Způsob, jakým padesátá léta připomínají pamětní místa, tomuto hodnocení naprosto odpovídá. Převážnou většinou se váží k obětem perzekucí (popravení, zastřelení na hranicích, věznění či jinak pronásledování), k perzekvovaným organizacím a institucím (církve, Skaut, Sokol, Orel) či specifickým skupinám (vojáci, příslušníci druhého odboje, intelektuálové, rolníci), k místům perzekucí (věznice, Tábory nucené práce), k politickým procesům, zkrátka ke všemu, co připomíná komunistický režim jako režim nespravedlností, zločinů, perzekucí. Mnohá taková pamětní místa jsou věnovaná památce jednotlivých obětí, jiná naopak připomínají oběti režimu sumárně za léta 1948 až 1989, ale často právě jako oběti padesátých let. Tato orientace na zločiny a jejich oběti je ještě zvýrazněna tím, že v mnoha případech jsou vzpomínány společně oběti komunistického režimu i oběti okupace a druhé světové války. I čistě ze statistického hlediska tedy fakt, že „padesátým letům“ – jakožto všeobecně srozumitelné a jednotně vnímané kategorii, či chceme-li místu české historické paměti – je věnována více než polovina evidovaných pamětních míst, má velkou vypovídací hodnotu a je to okolnost více než příznačná.

Reflexe paměti pražského jara v pamětních místech

Pražské jaro, tedy události let 1968 a 1969, je natolik významným a zároveň jasně vymezeným dějinným fenoménem, že je dost dobře možné sledovat proměny historické paměti vztahující se k tomuto dramatickému období československých dějin. Může to být o to zajímavější, že paměť pražského jara je relativně kontroverzní, a to právě především v době, jež nás zajímá z hlediska dokumentovaných pamětních míst. Pražské jaro mělo jako součást historické paměti skutečně zvláštní osud, bylo svými kritiky, komentátory, interprety opakovaně vykládáno pomocí dílčí, velmi jednostranné optiky. Ke všemu byly tyto různé interpretace pražského jara často vedeny aktuálními politickými zřeteli a zájmy. Takový instrumentalizovaný výklad pražského jara bývá pak ovšem nevyhnutelně deformovaný a jednostranný.

⁴⁵ Viz ADAMEC, Čeněk (ed.): *Vztah Čechů a Slováků k dějinám*. Praha, Ústav pro výzkum veřejného mínění 1968, s. 13; ŠUBRT, Jiří – VINOPAL, Jiří (ed.): *Historické vědomí obyvatel České republiky perspektivou sociologického výzkumu*. Praha, Karolinum 2013, s. 109.

Pro interventy a „normalizátory“ bylo kontrarevolucí, pokusem postupně rozvolnit a nakonec zlikvidovat stavbu komunistického režimu. Pokusem, jemuž bylo zabráněno v poslední chvíli vojenským zásahem. Obranná československá pozice v roce 1968, ale i později, celkem pochopitelně zdůrazňovala hlavně reformní podstatu pražského jara, podle níž šlo především o široce založený, společností podporovaný a komunistickou stranou i jejím vedením kontrolovaný pokus o velkorysou a zásadní reformu systému – reformu, jež by ale zůstala na půdorysu socialismu, a tedy komunistického režimu. Po listopadu 1989 se ovšem záhy objevila i docela jiná interpretace pražského jara. Možná že ještě stojí za připomínku, jak mnoho se liší velmi rozšířené vnímání událostí roku 1968 z českého pohledu po roce 1989 a z pohledu ze zahraničí. Ze zahraniční perspektivy je bezpochyby rok 1968 vnímán jako nejvýznamnější událost československých moderních dějin, ve výkladech historie je mu věnována pozornost, a když v jakékoli práci o dějinách studené války najdeme v rejstříku odkaz na Československo, většinou dohledáme, že jde právě o zmínku pražského jara a že vedle Václava Havla se zde jako jediná další osobnost československých dějin vyskytuje Alexander Dubček. Někdy se setkáme až s jistým údivem zahraničních autorů, proč si Češi více neváží tak významné historické události a jejích protagonistů.⁴⁶

A skutečně, i v samotném Československu sdíleli v roce 1989 či 1990 mnozí, včetně některých protagonistů sametové revoluce, mínění, že listopad 1989 je pokračováním nebo znovuoživením pražského jara, a tudíž také především odvetou za srpen 1968 a „normalizaci“. Sám Alexander Dubček, v rámci úvah o kandidatuře na prezidenta republiky, v prosinci 1989 vysvětloval: „Chápe to tak, že je tu predsa len kontinuita s rokom 1968, a to podnietilo súčasné obrodné hnutie...V prípade, že by sa potvrdila moja kandidatúra, chápe to aj ako rehabilitáciu ľudu, ktorý bol urazený, ale aj pokračovanie v ceste, ktorú nastúpili mladí.“⁴⁷ Dubčekova prezidentská kandidatura ovšem nebyla úspěšná a nový politický a ekonomický systém byl v Československu a pak v Česku budován spíše s ostentativní distancí vůči roku 1968. A je samozřejmě pravdou, že byl-li listopad odvetou, pak za únor 1948, ne za srpen 1968.

Hodnocení roku 1968 se stalo v letech 1990 až 1992 jedním z polí, na nichž byla bojována bitva o orientaci československé (anebo spíše už české) politiky, ekonomiky, zahraničních vztahů. Sřet o radikální ekonomickou reformu (rychlá privatizace, „trh bez přívlastků“), o etablování standardního politického systému založeného na politických stranách, o vstup do Severoatlantické aliance a podobně, zápas o směřování a ovládnutí Občanského fóra a pak i souboj nových, pravicově orientovaných politických stran (Občanské demokratické strany, Občanské demokratické aliance) se středovým Občanským hnutím, v němž působila řada někdejších osmašedesátníků,

46 Srv. např. PAUER, Jan: Das Jahr 1968 – der „Prager Frühling“: Erinnerung und Instrumentalisierung. In: WEBER, M. – OLSCHOWSKY, B. – PETRANSKÝ, I. A. – PÓK, A. – PRZEWOZNIK, A. (ed.): *Erinnerungsorte in Ostmitteleuropa*, s. 313–329 (viz pozn. 17).

47 Dubček se takto vyjádřil v rozhovoru pro ČTK 10. prosince 1989 (viz DUBČEK, Alexander: *Od totality k demokracii: Prejavy, články a rozhovory. Výber 1963–1992*. Ed. Jozef Žatkuliak a Ivan Laluha. Bratislava, Veda 2002, s. 324 n.).

to vše se mimo jiné stalo konfliktem různých hodnocení roku 1968. V politických debatách, v médiích (ale do jisté míry i v historiografii) se pak pražské jaro stalo trochu kolaterální obětí takového boje. Pražské jaro bylo zaujatě vykládáno v lepším případě jako bizarní pokus vylepšit komunismus a prodloužit tak jeho trvání, v horším jako nejasný konflikt mezi frakcemi uvnitř komunistické strany, které neváhaly pro své zájmy uvrhnout do katastrofy celý národ. Podstatu tohoto pohledu na československý rok 1968 zformuloval asi nejednoznačněji spisovatel a publicista Karel Steigerwald, když napsal, že všechny porobené národy sovětského bloku se (zcela rozumně) snažily komunismus svrhnout, jen Češi byli tak bláhoví, že jej chtěli vylepšovat, a ještě se tím snad chtějí chlubit.⁴⁸ V jiném svém článku šel ještě dále a zahrnul pražské jaro mezi nezajímavé ideové boje, jež spolu kdysi vedli Hitler, Goebbels a Strasser anebo Trockij, Stalin, Dubček a Tito.⁴⁹

Takový názor je jistě třeba chápat jako nadsázku, ale nebyl a není zdaleka ojedinelý. A po pravdě, v lecčem podobný názor, který se od pražského jara a jeho mýtu distancoval, tu byl už dříve, dávno před politickými a společenskými konflikty počátku devadesátých let... Jakožto střet mezi různými frakcemi uvnitř KSČ, které se na nic neohlížely a přivedly do tragédie celou společnost, je pražské jaro nazíráno už v románu *Mírálk*, který Josef Škvorecký napsal na počátku sedmdesátých let. Mnohem sofistikovanější a dodnes inspirativní, ale také velmi kritický pokus o reflexi pražského jara představuje i kniha Petra Pitharta napsaná už v roce 1978.⁵⁰

Jestliže Steigerwaldův – řekněme „revizionistický“ – výklad představuje jeden pól debaty, druhý – dejme tomu „apologetický“ – výklad vnímá pražské jaro jako konsekvantní, promyšlený pokus o reformu, který měl podporu celé společnosti a který byl sice zmařen cizí vojenskou intervencí, ale od nějž vede víceméně přímá linie k sovětské perestrojce a listopadu 1989. V nepromyšleném odklonu od takové linie k trhu „bez přívlasků“ a podobně je pak spatřována jedna z příčin našich pozdějších potíží. Problémem obou těchto pohledů (a existují samozřejmě jakési mezivarianty) je do značné míry zúžená optika: oba vidí rok 1968 jako jediný děj s jedním smyslem (i když s jinými hodnotícími znaménky), zaostřují svou pozornost na vedoucí grémia KSČ a přijímají iluzi o úplné a jednoznačné jednotě mezi společností a reformním vedením. Taková jednota snad skutečně existovala během několika vypjatých dní po 21. srpnu – ale právě jen těch několik dnů, od podpisu Moskevského protokolu se stávala čím dále více jen klamem. Mnohé podstatně důležité součásti historie roku 1968 pak z takto zúženého obrazu vypadnou. Například právě onen první týden po vpádu cizích armád, týden nenásilného, ale účinného a obdivuhodného odporu proti intervenci, jež tehdy v srpnu obdivoval svět (stačí se podívat do tehdejších světových médií či hlášení diplomatů z Prahy), je v těchto polemikách skoro

48 STEIGERWALD, Karel: Pražské jaro nechtělo komunismus zničit. In: *Mladá fronta Dnes* (21.8.2003); přetištěno in: TÝŽ: *Co s námi bude? Fejetony z let 1998–2006*. Praha, Albatros 2006, s. 160 n.

49 TÝŽ: Strážci světlé památky. In: *Lidové noviny* (9.8.1995); přetištěno in: TÝŽ: *Obrana sprostých slov*. Brno, Barrister & Principal 1999, s. 39–41.

50 PITHART, Petr: *Osmašedesátý*. Praha, Rozmluvy 1990; původně vyšlo v exilu pod pseudonymem Jan Sládeček (Kolín nad Rýnem, Index 1980).

neviditelný. Celonárodní vzepětí odporu proti okupaci země a étos s ním spojený přitom bezpochyby patří k významným epizodám našich nejnovějších dějin.

Politická aktuálnost sporů o pražské jaro, tak jak ji vyvolal kontext debat o strategických postkomunistické transformace na počátku devadesátých let, dávno zmizela, česká politika čelí úplně jiným problémům a výzvám. Vášnivé polemiky ohledně pražského jara, často personifikované do podoby sporů o dějinnou roli Alexandra Dubčeka, ovšem pokračují dodnes. Nejčastěji ale už zase na stránkách odborných periodik či během vědeckých konferencí – a to je přece jen jiná podoba diskurzu o minulosti, než jaká nás zajímá v souvislosti s uvažováním o kolektivní paměti.

Jinou příznivou okolností pro to, abychom pamětní místa vztahující se k pražskému jaru učinili předmětem podrobnějšího rozboru a pokusili se na tomto příkladě ukázat, jak pamětní místa reflektují kolektivní paměť (v tomto konkrétním případě na rok 1968 v Československu) anebo jak by ji snad mohla ovlivňovat, je jejich relativně vhodný počet. Nejde o jednotliviny, jejichž význam by se dal libovolně zevšeobecňovat, ale není jich ani nepřehledně mnoho. A dalo by se říci, že tato pamětní místa jako by vyplňovala mezeru, již v paměti na pražské jaro zanechává politický, mediální a intelektuální diskurz. Vztahují se totiž především k těm, kteří v odporu proti srpnové intervenci i nastupující „normalizaci“ nasazovali, riskovali a také ztráceli životy.

Vytváření improvizovaných pamětních míst na oběti okupace bylo ještě součástí samotného protiokupačního odporu. Pod tlakem nastupujícího „normalizačního“ režimu potom takové připomínky z veřejného prostoru mizely. Již zmíněný případ pamětní desky Marie Charouskové nebyl v tomto ohledu výjimkou. Památka na srpnové oběti měla být striktně vyhrazena soukromé pietě a i podobu nápisů na hřbitovních náhrobcích se úřady snažily ovlivňovat, tak aby se na nich neobjevovaly údaje o okolnostech úmrtí. Takovým byl třeba případ Miroslava Málka, který zahynul 21. srpna u rozhlasu.⁵¹

Obětem intervence armád Varšavské smlouvy je věnováno dvanáct pamětních míst, na nichž je zmíněno celkem šestatřicet jmen. Znamená to, že zdaleka ne všechny oběti jsou veřejně připomínány. V období mezi 21. srpnem a 18. říjnem 1968, kdy byla Národním shromážděním ratifikována smlouva o dočasném pobytu sovětských vojsk na území Československa, zahynulo v souvislosti s okupací celkem sto dvanáct občanů Československa, z nich sedmdesát devět na území dnešní České republiky.⁵² V době nejintenzivnějších protestů proti okupaci, tedy mezi vpádem armád 21. srpna a dnem návratu vedoucích československých politiků z Moskvy 27. srpna, přišlo na území dnešní České republiky o život třiačtyřicet občanů (v obou případech jsou

51 Srv. ČÍŽEK, Rudolf: *Ztracené archivy: 21. srpen 1968 v ulicích Prahy*. Praha, Naše vojsko 2011, s. 169 n.

52 Srv. BÁRTA, Milan – CVRČEK, Lukáš – KOŠICKÝ, Patrik – SOMMER, Vítězslav: *Oběti okupace: Československo 21. 8. – 31. 12. 1968*. Praha, ÚSTR 2008 (autoři dokumentují úmrtí až do konce roku 1968); TOMEK, Prokop – PEJČOCH, Ivo: *Černá kniha sovětské okupace: Sovětská armáda v Československu a její oběti, 1968–1991*. Cheb, Svět křidel 2015 (autoři dokumentují oběti až do konce pobytu Sovětské armády v Československu, v řadě případů ale předchází publikaci doplňují i o údaje o obětech z roku 1968).

Improvizovaný památník v Desné na Jablonecku vznikl v srpnu 1968 na místě, kde při havárii cisternového vozidla intervenční Sovětské armády zahynula Marie Vodáková a její osmiletá vnučka Dagmar Škávová (foto Miroslav Jeník, repro z publikace Milana Bárty, Lukáše Cvrčka, Patrika Košického a Vítězslava Sommera Oběti okupace: Československo 21. 8. – 31. 12. 1968. Praha, Ústav pro studium totalitních režimů 2008). Na místě původního památníku ze srpna 1968 byla v roce 2008 z iniciativy městského zastupitelstva v Desné odhalena pamětní deska připomínající obě oběti okupace (ve výřezu), která nahradila odcizenou kovovou pamětní desku instalovanou už roku 1991

započítána i úmrtí, k nimž došlo později, ale následkem zranění utrpěných v daném období). Většina obětí (celkem čtyřiatřicet jmen) srpnového týdne je dnes na pamětních místech připomínána. Naopak z pozdějších obětí se připomínají pouze jména dvou zabitých opilým polským vojákem v Jičíně 7. září 1968.⁵³ Je tedy zjevné, že ve veřejné paměti rezonují především připomínky aktivního odporu proti intervenci.

Bylo by obtížné odhadovat, proč se některým obětem veřejné připomínky dodnes nedostalo. Alespoň v některých případech je to zřejmě proto, že v momentě instalace pamětního místa nebyla k dispozici přesná dokumentace. To je třeba případ pamětní desky instalované na budově Českého rozhlasu na Vinohradské

53 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/jicin-pomnik-obetem-intervence-1968/>; srv. BARTA, M. ad.: *Oběti okupace*, s. 97–104 a 108.

třídě v Praze.⁵⁴ Okolí rozhlasu bylo 21. srpna místem nejprudších srážek mezi protestujícími občany a sovětskými vojáky a také místem největšího počtu obětí. Podle dnes dostupné dokumentace zde přišlo o život šestnáct lidí. Na pamětní desce je uvedeno patnáct jmen, přičemž jeden z uvedených (Jindřich Krahulec)⁵⁵ byl ve skutečnosti zastřelen na jiném místě Prahy a dvě jména (Pavel Albrecht⁵⁶ a Miroslav Málek)⁵⁷ naopak chybějí. Některá jména naproti tomu figurují na pamětních místech vícekrát. Nejčastěji je připomínána smrt šestnáctiletého Josefa Žemličky, zastřeleného 21. srpna v Brně – celkem třikrát (na místě úmrtí, v rodišti a na společném pomníku brněnských obětí okupace v moravské metropoli).⁵⁸ Paradoxní výjimkou je v tomto kontextu případ pamětní desky na úmrtí Františka Nováka, kterého 27. srpna srazilo sovětské pásové vozidlo. Pomníček, zřízený na místě jeho smrti (Želivec v okrese Praha-východ) ještě v září 1968, přetrval celou dobu „normalizace“ a zmizel v rámci stavebních úprav až po roce 1989.⁵⁹

Srpnovému odporu proti intervenci jsou věnovány ještě dvě další upomínky: jedna na tehdejší působení rozhlasu,⁶⁰ druhá na svobodné televizní vysílání.⁶¹ Naproti tomu k vedoucím politickým osobnostem pražského jara se pamětní místa vztahují jen výjimečně. Pouhý jeden pomník se týká Alexandra Dubčeka. Jde ovšem o pomník na místě, kde Dubček utrpěl smrtelná zranění při automobilové nehodě v roce 1992, a nápis rok 1968 vůbec nezmiňuje.⁶² Druhá pamětní deska, jež vzpomíná Dubčeka, je umístěna na budově někdejšího Federálního shromáždění v Praze, připomíná ovšem výslovně jen Dubčekovu roli předsedy tohoto zastupitelského sboru v letech 1989 až 1992 a do naší databáze zařazena nebyla.⁶³ Jedna pamětní deska je věnována Josefu Smrkovskému,⁶⁴ dvě Františku Krieglovi.⁶⁵ Pouze nápis na jedné z pamětních desek Františku Krieglovi specificky připomíná rok 1968, totiž Krieglovo odmítnutí podepsat Moskevský protokol.

Vedle několika obecných připomínek pražského jara se pak větší počet pamětních míst týká odporu proti nastupující „normalizaci“, tj. především činu Jana Palacha

54 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-2-pametni-deska-obetem-invaze-v-srpnu-1968/>.

55 Srv. BARTA, M. ad.: *Oběti okupace*, s. 60.

56 *Tamtéž*, s. 59.

57 *Tamtéž*, s. 61 (uveden zřejmě chybně jako Jaroslav).

58 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/brno-pametni-deska-josefu-zemlickovi/> a <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/brno-pomnik-obetem-z-21-8-1968/>; <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/omice-pametni-deska-josefu-zemlickovi/>.

59 Srv. BARTA, M. ad.: *Oběti okupace*, s. 70 n.

60 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-2-pametni-deska-vysilani-rozhlasu-pri-invazi-v-srpnu-1968/>.

61 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/jested-pametni-deska-na-televizni-vysilani-v%C2%A0roce-1968/>.

62 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/humpolec-pomnik-alexandru-dubckovi/>.

63 Viz Pamětní desky v Praze: Průvodce po pražských pamětních deskách [online]. 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: <http://www.pametni-desky-v-praze.cz/products/na-budove-byvaleho-narodniho-shromazdeni-nyni-nove-budovy-narodniho-muzea>.

64 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-pametni-deska-josefu-smrkovskemu/>.

65 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-2-pametni-deska-frantisku-krieglovi/>.

Spontánní akt přejmenování náměstí Krasnoarmějců v Praze na náměstí Jana Palacha v lednu 1969 (foto Pavel Vácha, repro z publikace Jan Palach 16.–25. 1. 1969. Praha, KANT – Pražský dům fotografie 2009)

především jako čistá oběť či morální memento určené stále lhostejnější společnosti. V kontextu doby byl ale Palachův čin mnohem spíše než morálním gestem pokusem o politický čin, jenž měl přinést konkrétní politické důsledky – totiž adekvátní reakci společnosti. V možnost její aktivizace Jan Palach věřil: „Ledem 1968 začal shora, leden 1969 musí začít zdola,“ napsal v závěru dopisu, jímž vysvětloval svůj čin.⁶⁶ Komemorace jeho činu je tedy mnohem spíše připomínáním odporu než pouhé oběti. Stejně platí i o pamětních místech věnovaných obětem spojeným s potlačováním posledního velkého vzepětí společenského odporu na samém

a jeho následovníků Jana Zajíce a Evžena Plocka. Patnáct pamětních míst je věnováno Janu Palachovi (z toho tři zároveň i Janu Zajícovi), tři samostatně Janu Zajícovi a jedno Evženu Plockovi.⁶⁶ Především v případě Jana Palacha platí totéž, co bylo řečeno o obětech srpnové intervence. Tvorba improvizovaných pamětních míst (náměstí Krasnoarmějců, kde stojí budova filozofické fakulty, na níž Palach studoval, bylo spontánně přejmenováno na náměstí Jana Palacha, jeho posmrtná maska byla vystavována na několika místech a podobně) byla v lednu 1969 integrální součástí nejen celonárodních projevů smutku a piety, ale též znovu vzedmutého odporu proti kompromisům a kapitulacím vedoucích politiků KSČ a státu.⁶⁷

V celém souboru dokumentovaných pamětních míst je Jan Palach jednou z nejčastěji připomínaných historických osobností. Z odstupu desetiletí je Jan Palach a jeho čin vnímán

66 Všechna pamětní místa viz www.pametnimista.usd.cas.cz, Rok 1969.

67 Srv. např. obrazovou publikaci *Jan Palach 16.–25. 1. 1969: Katalog k výstavě*. Praha, KANT – Pražský dům fotografie 2009.

68 Srv. BLAŽEK, Petr: „Pochodeň č. 1“: Rekonstrukce činu Jana Palacha. In: BLAŽEK, P. ad. (ed.): *Jan Palach '69*, s. 39–89, zvláště s. 57–60 (viz pozn. 31).

konci pražského jara – protirežimních demonstrací v srpnu 1969.⁶⁹ Z pěti obětí střelby, vedené nejčastěji příslušníky Lidových milicí, jsou připomínány obě brněnské: Danuše Muzikářová a Stanislav Valehrach. Oba přišli o život 21. srpna 1969⁷⁰ a oběma byly odhaleny pamětní desky v srpnu 1991.⁷¹ Ze tří pražských obětí je připomínán čtrnáctiletý Bohumil Siříněk.⁷² Zemřel o tři dny později na střelná zranění, jež utrpěl 21. srpna 1969.⁷³ O jeho pomník, odhalený v srpnu 2015, se zasloužil Spolek Pomníky obětem bezpráví, který vznikl v roce 2014 na popud historika Lukáše Cvrčka.⁷⁴ V rámci projektu „Srpen 1969“ plánuje spolek, který tak kompenzuje dlouholetou netečnost pražských komunálních politiků, i připomínku smrti dalších dvou demonstrantů, Vladimíra Kruby a Františka Kohouta, zastřelených v Praze 20. srpna večer.⁷⁵

V každém případě je zjevné, že komemorace událostí let 1968–1969 se z pohledu dokumentovaných pamětních míst vztahuje především k tomu, co v jiných typech paměti do značné míry absenteje: sice k obětem, ale obětem aktivního odporu. Možná že by tento úhel

Posmrtná maska, kterou s tváře zesnulého Jana Palacha sňal 19. ledna 1969 sochař Olbram Zoubek, se stala na několik dnů jádrem spontánně vytvořeného pietního místa na rampě Národního muzea (foto Daniela Sýkorová, repro z publikace Jan Palach 16.–25. 1. 1969)

69 Srv. TŮMA, Oldřich a kol. (ed.): *Srpen '69: Edice dokumentů*. Praha, ÚSD AV ČR – Maxdorf 1996; BÁRTA, Milan – BŘEČKA, Jan – KALOUS, Jan: *Demonstrace v Československu v srpnu 1969 a jejich potlačení*. Praha, ÚSTR 2012.

70 *Tamtéž*, s. 194–201.

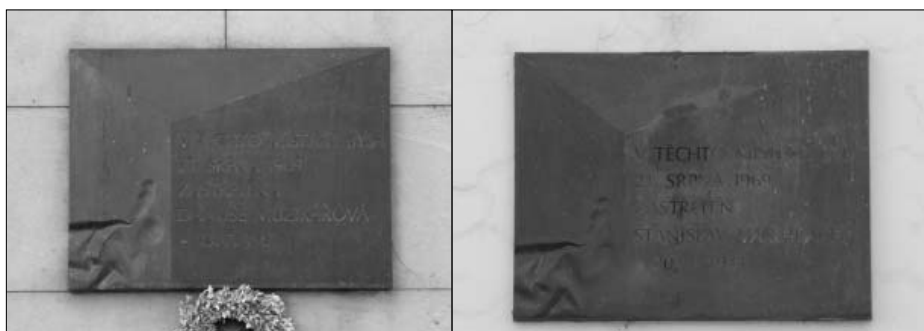
71 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/brno-pametni-deska-danusi-muzikarove/> a <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/brno-pametni-deska-stanislavu-valehrachovi/>.

72 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-2-pametni-deska-bohumilu-sirinkovi/>.

73 BÁRTA, M. – BŘEČKA, J. – KALOUS, J.: *Demonstrace v Československu v srpnu 1969*, s. 151–159 a 162.

74 Viz *Srpen 1969*. O projektu [online]. 2015 [cit. 2015-12-10]. Dostupné z: <http://www.srpen1969.cz/#!about/c66t>.

75 K těmto případům viz BÁRTA, M. – BŘEČKA, J. – KALOUS, J.: *Demonstrace v Československu v srpnu 1969*, s. 140 n. a 160–163.

Bronzové pamětní desky Danuši Muzikářové (1951–1969) a Stanislavu Valehrachovi (1941–1969), stylizované do symbolu československé vlajky, s postavou padajícího bojovníka v levém dolním rohu a rytým nápisem. Pamětní desky, vytvořené Jiřím Sobotkou, byly odhaleny 20. srpna 1991 v centru Brna poblíž míst, kde byli Muzikářová a Valehrach zastřeleni při potlačování protestních demonstrací při prvním výročí okupace: na Moravském náměstí a v Orlí ulici

pohledu na pamětní místa vztahující se k pražskému jaru mohl být podepřen ještě faktem, že jednou z nejčastěji připomínaných osobností je zpěvák a hudebník Karel Kryl. Jeho jméno se na pamětních místech objevuje celkem desetkrát, tedy mnohem častěji než jména všech politiků pražského jara. Písníkář Karel Kryl byl i po své emigraci v roce 1969 vnímán jako ztělesnění mýtu konce šedesátých let a pro mnohé byl právě on symbolem uměleckého a intelektuálního odporu proti okupaci a následným proměnám politické situace. Úsudek, že historická paměť společnosti na pražské jaro zahrnuje vedle paměti na naděje a jejich zmaření také – či možná především – paměť na odpor proti srpnové intervenci a jeho étos a rovněž na nesouhlas s nastupující „normalizací“, podporuje i skutečnost, nakolik právě tato paměť byla živá ještě koncem osmdesátých let: protesty a demonstrace v letech 1988 a 1989 se odehrávaly nejen na výročí důležitých událostí z let 1968 a 1969, ale i na místech spojených s tímto typem odkazu pražského jara. Vzpomínka na protesty z let 1968–1969 měla ještě tehdy výrazný mobilizační efekt.⁷⁶

Paměť pamětních míst

Z celého arzenálu teoretických nástrojů prezentovaných v textech věnovaných bádání o kolektivní historické paměti je možná pro náš účel nejnosnější a nejnáznornější metafora německého literárního historika Andrease Huyssena o veřejném prostoru jako o palimpsestu svého druhu, kde jsou jednotlivé vrstvy připomínek

⁷⁶ Srv. např. TŮMA, Oldřich: *Zítřka zase tady! Protirežimní demonstrace v předlistopadové Praze jako politický a sociální fenomén*. Praha, ÚSD AV ČR – Maxdorf 1994, s. 25 n. a 30 n.

minulosti vymazávány jako na středověkých pergamenech a nahrazovány novými.⁷⁷ Podobných případů je i mezi pamětními místy dokumentovanými v našem projektu řada. Kdyby existovaly časosběrné fotografie jednotlivých míst, dokládaly by takové intervence do veřejného prostoru a jeho proměny velmi přesvědčivě. Takové proměny navíc někdy připomínají cestu tam a zase zpátky, uskutečněnou i několikrát po sobě. Například asi nejexponovanější prostor českých moderních dějin, horní část Václavského náměstí, respektive prostor před sochou sv. Václava, byl dějištěm zpřítomňování a zase vymazávání paměti na oběti srpnové intervence nebo činu Jana Palacha. Mezi srpnem 1968 a srpnem 1969 byl opakovaně spontánně upraven – květinami, svíčkami, nápisy – jako pamětní místo a zase znovu organizovaně (zásahy policie a technických služeb města) vyčištěn, případně zaplněn stromky v přenosných květináčích a zneprístupněn, tak aby byl jeho symbolický význam neutralizován. Toho docílil režim na dlouhou dobu, ač nikoli natrvalo, když pořádkové síly vytlačily z tohoto prostoru demonstranty – naposledy v kontextu pražského jara – odpoledne 21. srpna 1969. Pokládáním květin k soše sv. Václava ovšem také začala první velká protirežimní demonstrace po skoro dvaceti letech – 21. srpna 1988 – i demonstrace takzvaného Palachova týdne 15. a 16. ledna 1989. Ještě před pádem komunistického režimu, v prvních dnech po 17. listopadu se pak na tomto místě objevila (tehdy ještě improvizovaná) připomínka obětí Jana Palacha a Jana Zajíce, jež byla posléze přetvořena do dnes existující podoby.⁷⁸ Autora zmíněné metafory by musela nadchnout historie sochy Tomáše

Písničkář Karel Kryl (1944–1994) se stal pro mnohé příslušníky několika generací symbolem odporu proti sovětské okupaci a jejímu politickému dědictví. Betonovou pamětní desku, jejímž autorem je sochař Ivan Racek, tvoří busta na pozadí obrysů kytary, stylizované do šířících se vln Rádia Svobodná Evropa. Deska byla odhalena 12. dubna 1996 v Kroměříži v ulici Kpt. Jaroše na domě, kde Kryl v padesátých letech s rodiči žil

77 HUYSSSEN, Andreas: *Present Pasts: Urban Palimpsests and Politics of Memory*. Stanford, Stanford University Press 2003, s. 72–84; srv. DVOŘÁK, Tomáš: Přepisování paměti. In: MASŁOWSKI, N. – ŠUBRT, J. (ed.): *Kolektivní paměť*, s. 170–176, zvláště s. 171 n. (viz pozn. 11).

78 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/praha-1-pomnik-janu-palachovi-a-janu-zajici-a-obetem-komunismu/>.

Garrigua Masaryka na plzeňském náměstí téhož jména: byla odhalena 28. října 1928, odstraněna za okupace v roce 1940, znovu instalována 28. října 1945, stržena po potlačení demonstrací proti měnové reformě 1. června 1953 a obnovena 28. října 1991.⁷⁹ A to se ještě uvažovalo o její reinstalaci už v roce 1968!

Je zřejmé, že boj o podobu veřejného prostoru byl už součástí listopadového převratu v roce 1989. Vynikající polský historik Andrzej Paczkowski kdysi ve vystoupení na konferenci věnované paměti komunismu zařadil změnu symbolů (spolu s legislativními akty, veřejnou diskusí, výkony historiografie a proměnami veřejného mínění) k základním prvkům zacházení s komunistickou minulostí.⁸⁰ Taková změna symbolů probíhala v Československu opravdu rychle a důkladně. Už v prvním týdnu po 17. listopadu vypínali řidiči pražského metra automatické hlášení názvů stanic, aby místo „Klementa Gottwalda“ mohli říci „Nuselský most“. Gottwaldov se přejmenoval na Zlín už v prosinci 1989. Více než dvě stě místních názvů bylo v Praze pod záštitou Václava Havla změněno jednorázově 1. května 1990. Prezident tehdy neopomněl v rozhlasovém rozhovoru zdůraznit, že „při té příležitosti bude také Engelsovo nábřeží, kde bydlím, přejmenováno na Rašínovo“.⁸¹ Stejně tak rychle mizely desítky či stovky pamětních tabulí, soch a dalších veřejných symbolů „starého režimu“ – nebo byly ještě předtím všelijak upravovány, tím jakoby odsvěcovány a na první pohled měněn jejich smysl (například když byly ruce bílé Gottwaldovy sochy v Praze natřeny krvavě rudou barvou).⁸² Tato verbální a vizuální dekomunizace veřejného prostoru nevyvolala žádné významnější spory, snad jen v případě, kdy se její obětí staly názvy nebo artefakty, které přímo s komunistickým režimem nesouvisely, jen byly jako symboly tímto režimem využívány – taková byla třeba kauza růžového tanku na pražském Smíchově.⁸³

Třeba v bývalé Německé demokratické republice a potom ve sjednoceném Německu se věci neměnily zdaleka tak razantně. Leninova socha zmizela z centra Berlína až v roce 1992. Socha předválečného vůdce Komunistické strany Německa Ernsta Thälmana stojí v berlínském Prenzlauerbergu dodnes – na rozdíl od pražské sochy Jana Švermy, jež byla po dlouhých debatách nakonec v roce 1999 odstraněna.⁸⁴ Oba jsou si podobní tím, že zahynuli ještě za války a s konkrétní podobou komunistického režimu tedy nemohli mít nic společného, oba měli nimbus bojovníků proti fašismu.

79 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/plzen-pomnik-tgm-pamatnik-narodniho-osvobozeni/>.

80 Sympozium pořádaly 19. a 20. října 2001 v Praze společně Ústav pro soudobé dějiny AV ČR a vídeňský Ústav pro vědy o člověku (*Institut für die Wissenschaften vom Menschen*). Srv. KOPEČEK, Michal: Paměť komunismu v České republice: Zprávy ze sympozia. In: *Soudobé dějiny*, roč. 8, č. 4 (2001) s. 821–826, zvláště s. 824.

81 Srv. HAVEL, Václav: *Hovory v Lánech 1990*. Ed. Tereza Hubáčková, Martin Vidlák a Jan Zelenka. Praha, Knihovna Václava Havla 2013, s. 81.

82 Viz HOJDA, Z. – POKORNÝ, J.: *Pomníky a zapomínky*, s. 220 n. (viz pozn. 18); srv. HOJDA, Zdeněk: Válečné pomníky jako vzpomínková místa v České republice po roce 1989: Lieux de mémoire nebo bojiště vzpomínek. In: CORNELIÏEN, Ch. – HOLEC, R. – PEŠEK, J. (ed.): *Diktatura – válka – vyhnání*, s. 213–221, zvláště s. 214 (viz pozn. 11).

83 Srv. HOJDA, Z. – POKORNÝ, J.: *Pomníky a zapomínky*, s. 224–228.

84 Srv. HOJDA, Z.: Válečné pomníky jako vzpomínková místa v České republice po roce 1989, zvláště s. 218.

Zakladatelé NDR Otto Grotewohl a Wilhelm Pieck měli své ulice v centru sjednoceného Berlína až do roku 1993, respektive 1994, kdy se z nich teprve stala (opět) Wilhelmstrasse a Torstrasse.⁸⁵ Podobných případů jsou v bývalém východním Německu stovky.⁸⁶ Tato situace dokonce vedla Spolkovou nadací pro zpracování diktatury SED jakožto centrální německou instituci, jež se zabývá komunistickou minulostí, v létě 2002 k provolání, v němž vyzývala k odstraňování stále existujících pomníků či názvů veřejných prostranství, jež se od doby NDR stále ještě hlásí ke komunistickému režimu či ideologii, a k jejich nahrazování jmény protagonistů a hrdinů protirežimní opozice.⁸⁷ Taková výzva by v Česku byla stěží zapotřebí.

To, že byl český veřejný prostor takto radikálně dekomunizován, o leccem vypovídá, byla to ovšem dekomunizace nejjednodušší a nejsnadnější. Zůstaneme-li u srovnání s Německem, jiné podoby dekomunizace měly naopak v NDR mnohem rezolutnější podobu. Pod vedením občanských výborů obsadili demonstranti počátkem prosince 1989 v Lipsku a v dalších městech krajské či okresní centrály Státní bezpečnosti (Stasi)⁸⁸ a převzali kontrolu nad jejími archivy; 15. ledna 1990 se pak totéž stalo i s celostátním ústředím Stasi v Berlíně-Lichtenbergu.⁸⁹ V někdejších sídlech Stasi v Lipsku i Berlíně dnes fungují muzea této instituce, jež bývala „štitem a mečem“ strany.⁹⁰ Zato v Československu zůstalo v listopadu a prosinci 1989 jen u návrhů na podobný postup, Státní bezpečnost nakonec až o několik měsíců později likvidoval (a opožděnou kontrolu nad jejími dokumenty převzal) stát. Také žádné podobně velkorysé muzeum věnované historii této smutně proslulé, za režimní represe odpovědné instituce u nás dodnes neexistuje.

Samotný počet pamětních míst na komunistické období dějin je ovšem v českém případě relativně vyšší než v německém. Respektive v absolutních číslech je

85 In: Wikipedia: Die freie Enzyklopädie [online]. Wilhelmstrasse (Berlin-Mitte); Torstrasse [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: [https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelmstrasse_\(Berlin-Mitte\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Wilhelmstrasse_(Berlin-Mitte)); <https://de.wikipedia.org/wiki/Torstrasse>.

86 Srv. např. SÄNGER, Johanna: *Heldenkult und Heimatliebe: Straßen- und Ehrennamen im offiziellen Gedächtnis der DDR*. Berlin, Ch. Links 2006; KNABE, Hubertus: *DDR-Straßennamen: Wie die DDR in der Provinz weiterlebt*. In: *Spiegel Online* [online]. 03-10-2006 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: <http://www.spiegel.de/politik/deutschland/ddr-strassennamen-wie-die-ddr-in-der-provinz-weiterlebt-a-440393.html>; SIEBECK, Cornelia: *Rezension zu: Sänger, Johanna: Heldenkult und Heimatliebe: Straßen- und Ehrennamen im offiziellen Gedächtnis der DDR*. Berlin 2006. In: *H-Soz-Kult* [online]. 24-04-2007 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-8477>.

87 Viz Aufruf im Jahr 2003: *Orte des Erinnerens* [online]. 2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: www.bundesstiftung-aufarbeitung.de/aufruf%3A-orte-der-erinnerung.2708.html.

88 Srv. RICHTER, Michael: *Die Staatssicherheit im letzten Jahr der DDR*. Weimar – Köln/R. – Wien, Böhlau 1996, s. 73–95.

89 *Tamtéž*, s. 153–168.

90 Viz Bürgerkomitee Leipzig e.V., Träger der Gedenkstätte Museum in der „Runden Ecke“ mit dem Museum im Stasi-Bunker [online]. 2015 [2015-12-10]. Dostupné z: <http://www.run-de-ecke-leipzig.de/>; Stasimuseum im Haus des Ministeriums für Staatssicherheit [online]. 2015 [2015-12-10]. Dostupné z: <http://www.stasimuseum.de/>.

podobný,⁹¹ bereme-li ale v úvahu větší rozlohu i počet obyvatel, je nepoměr zřejmý (byť pochopitelně pamětní místa na komunistický režim se v Německu koncentrují především na území bývalé NDR). Možná to souvisí i s tím, že v Německu – slovy jednoho z kritiků tohoto stavu – ačkoli je o instalaci pamětního místa rozhodnuto, „trvá to podle okolností stejně dlouho jako výstavba berlínského letiště“⁹² (která je notoricky nechvalně známá pro neustálé odklady). V České republice se zřizování pamětních míst od samého počátku naopak vyznačovalo velkou dynamikou. Na druhou stranu jistě existují země s mnohem intenzivnější tvorbou pamětních míst. Například v jediném malém okrese na jihu Litvy (Druskininkai) existuje 127 pamětních míst jen na partyzánské protisovětské aktivity, tedy na období pouhých několika let.⁹³

Česká pamětní místa představují poměrně homogenní soubor z hlediska geografického, v zásadě neexistují významné regionální rozdíly. Časové koordináty jejich vzniku (roky odhalování) se vyznačují značnou stabilitou a vcelku nijak nereagují na silnější nebo slabší akcenty, jež se objevují a zase mizí v politickém a mediálním diskurzu o komunistické minulosti. Mimoběžnost paměti pamětních míst a instrumentalizovaného politického a mediálního diskurzu dokládá také skutečnost, že prizmatem pamětních míst se komunistický režim nejeví tak stejný a neměnný po celou dobu své existence (tedy „totalitní od začátku do konce“), jak to významná část tohoto diskurzu chce vidět. Zatímco rané období režimu je připomínáno masivně jako období represí, zločinů a jejich obětí, paměť let 1968–1969 je zaměřena především na odpor proti intervenci a „normalizaci“, pamětní místa na sedmdesátá a osmdesátá léta jsou zase mnohem rozmanitější a nemají jedno ústřední téma. Pravdou ovšem je, že symbolická pamětní místa, jež připomínají celé období 1948 až 1989, vnímají komunistický režim jako celek a oněch více než čtyřicet let především jako období útlaku a obětí. Tento aspekt je zdůrazněn i tím, že často jsou pamětní místa tohoto druhu věnována společně obětem komunistického režimu a obou světových válek dohromady. A také platí, že nejčastějším způsobem připomínání komunistického režimu jsou právě pamětní místa na padesátá léta.

Zajímavé je i porovnání osobností, jimž jsou pamětní místa výslovně dedikována. Nejčastěji je připomínána Milada Horáková, poté Jan Palach, páter Josef Toufar a Karel Kryl, generál Heliodor Píka a po něm Václav Havel. Menší počet pamětních míst se vztahem k Václavu Havlovi je jistě dán krátkým časem, který uplynul od jeho smrti, další velmi pravděpodobně přibudou. Otázkou ovšem je, zda budou reflektovat spíše období před, anebo po roce 1989. Pamětní místa zaměřená na jednotlivé osobnosti jako by v sobě v malém zahrnovala celé široké tematické spektrum.

91 Srv. KAMINSKY, A. – GLEINIG, R. – IGEL, O. (ed.): *Orte des Erinnerns* (viz pozn. 1). Tato publikace eviduje také kolem šesti set pamětních míst.

92 PÖPPINGHEGE, Rainer: Rezension zu: Veen, Hans-Joachim; Knigge, Volkhard (Hrsg.): *Denkmäler demokratischer Umbrüche nach 1945*. Köln 2014. In: *H-Soz-Kult* [online]. 10-03-2015 [cit. 2015-12-01]. Dostupné z: <http://www.hsozkult.de/publicationreview/id/rezbuecher-22986>.

93 Viz brožura vydaná péčí tamějšího muzea *Get Acquainted with the Paths of Partisan Fights in the Woods of Druskininkai Forest Stewardship*. Druskininku, UAB Baltijos kopija 2013.

Pamětní místa dedikovaná ikonickým obětem padesátých let jako by přesně zrcadlila strategii komunistických represí zacílených na společenská prostředí zvláště podezřelá coby centra možného odporu: politiky předúnorových nekomunistických stran, církve a armádu. Stejně je to i s pamětními místy na oběti fabrikovaných procesů padesátých let, jež jsou rozeseta po celé republice. Ilustrují názorně komunistickou strategii výroby monstrprocesů se záškodníky, agenty, kulaky a dalšími „třídními nepřáteli“, jež se jako podle téhož vzoru konaly skoro v každém větším či okresním městě s cílem zastrašit zblízka a bezprostředně místní společnost. Jan Palach pak reprezentuje paměť odporu proti intervenci a „normalizaci“, Karel Kryl a Václav Havel paměť umělecké a intelektuální opozice sedmdesátých a osmdesátých let.

Tabulka 2: Počty pamětních míst věnovaných jednotlivým osobám

Milada Horáková	17
Jan Palach	15
Josef Toufar	10
Karel Kryl	10
Heliodor Píka	9
Václav Havel	5

Nepřehlédnutelným aspektem českých pamětních míst na období komunismu je spontánnost a autenticita. Valnou většinou vznikala nikoli z rozhodnutí centrálních politických orgánů, ale díky aktivitě jednotlivců, příbuzných obětí, historiků, místních aktivistů či spolků, organizací, orgánů místní správy. Důsledkem takového decentralizovaného a spontánního způsobu vzniku pamětních míst je jejich určitá neúplnost a nesystematičnost. Již byla řeč o tom, že například většině obětí srpnové invaze jsou dedikována pamětní místa, některým ale bez nějakého zjevného důvodu nikoli. Stejně je to u obětí demonstrací ze srpna 1969 a také v mnoha jiných obdobných případech. Naproti tomu třeba všech 136 obětí Berlínské zdi je připomínáno jednotným způsobem na centrálním památníku obětí zdi v Bernauer Strasse na někdejší hranici rozděleného Berlína.⁹⁴ Podobné to je i v případě budapeštského Muzea Dům teroru (*Terror Háza Múzeum*), jež věnuje všem 229 obětem kádárovské justice – tedy lidem, kteří byli odsouzeni k smrti a popraveni pro účast na povstání v roce 1956 – unifikovanou vzpomínku: jejich jednotně vyvedené pamětní desky jsou instalovány jedna vedle druhé na obvodové fasádě budovy. Dům teroru je muzeum zaměřené na fašistické, ale především komunistické represe a jejich oběti a je vnímán jako národní či státní instituce (alespoň za vlád strany FIDESZ).⁹⁵ Politika

94 Viz Gedenkstätte Berliner Mauer [online]. 2015 [2015-12-10]. Dostupné z: <http://www.berliner-mauer-gedenkstaette.de/>; srv. HERTLE, Hans-Hermann – NOOKE, Maria: *Die Todesopfer an der Berliner Mauer 1961–1989: Ein biographisches Handbuch*. Berlin, Ch. Links 2009.

95 Viz Terror Háza Múzeum [online]. 2015 [2015-12-10]. Dostupné z: <http://www.terrorhaza.hu>.

Oběti komunismu se na Slovensku počítají už od roku 1945, jak je patrné například z pamětní desky umístěné na Hlavné ulici v Košicích (foto Oldřich Tůma)

a Československý armádní sbor překročily hranice Československa, respektive tehdejší Slovenské republiky.

Dokumentovaná pamětní místa nejspíše nejsou místy paměti ve smyslu Pierra Nory. Nebo jen tím, že někde – například na pražské Národní třídě – jako by doplňují a zpřesňují paměťový potenciál místa samotného, tedy místa důležité historické události. Až na výjimky nejsou také předmětem kontroverzí a boje o kulturní hegemonii. Tím jsou mnohem spíše slova: například „totalita“ nebo „masakr“ (na Národní třídě). Užívání – anebo kritika užívání – takových výrazů dokáže rozpoutat velmi vášnivé polemiky.

V každém případě pamětní místa zrcadlí nejen minulost, ale i přítomnost, či aspoň dobu svého vzniku. Z tohoto hlediska je zřejmě nejpůsobivější liberecký

ale samozřejmě i v českém případě do světa pamětních míst zasahuje. Pokud ničím jiným, tedy tím, že se stávají místem ceremonií, rituálů, kladení věnců a výročních proslovů,⁹⁶ ale třeba také – jako Národní třída či Albertov v Praze – místem protestů a konfliktů.

Zajímavé je, že ačkoli Československo bylo jedním státem a působil tu jeden komunistický režim, česká a slovenská paměť není v tomto ohledu úplně totožná. Zatímco česká paměť vymezuje komunistický režim striktně daty 25. únor 1948 až 17. listopad 1989, pro slovenskou začíná komunistický režim už rokem 1945 (jako na pamětní desce v Košicích). Slovenský zákon o protikomunistickém odboji (zákon č. 219/2006 Z.z.) dokonce vymezuje rozhodné období 6. říjnem 1944, tedy dnem, kdy Sovětská armáda

⁹⁶ Srv. MASLOWSKI, Nicolas: Politika paměti jako nástroj manipulace a morálky: In: MASLOWSKI, N. – ŠUBRT, J. (ed.): *Kolektivní paměť*, s. 69–81 (viz pozn. 11).

památník obětem komunismu,⁹⁷ který je ze dvou stran obložen skleněnými deskami, jež skutečně zrcadlí okolí památníku včetně případného pozorovatele. Teprve bezprostřední přiblížení umožňuje zhlédnout nápis, jenž je v jeho patě zapuštěn do dlažby v zrcadlově převrácené podobě: „Sám v sobě hledej, zda svobodu ctíš, bráníš nebo omezuješ.“

Článek vznikl v rámci projektu „Příběhy míst: Topografie soudobé paměti národa“ (Program NAKI Ministerstva kultury ČR, č. DF11PO1OVV034).

Se symbolikou zrcadlení a apelem na osobní odpovědnost za lidskou svobodu pracuje Památník obětem komunismu umístěný při vstupu do parku v Jablonecké ulici v Liberci a odhalený 27. června 2006. Autory památníku jsou architekti Petr Janda, Jakub Našinec, Aleš Kubalík a Josef Kocián

97 Viz <http://www.pametnimista.usd.cas.cz/liberec-pamatnik-obetem-komunismu/>.